

Poznań, 31. 05. 2020r.

Prof. UAM dr hab. Jan Galant
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Filologii Polskiej

Ocena rozprawy habilitacyjnej oraz dorobku naukowego, organizacyjnego i dydaktycznego doktora Arkadiusza Kalina w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego

Z przedstawionych do oceny materiałów wynika, że głównym obszarem naukowych zainteresowań dra Arkadiusza Kalina po uzyskaniu stopnia doktora jest kultura pogranicza polsko-niemieckiego, literatura regionalna i badania regionalistyczne. W mniejszym stopniu Habilitant kontynuuje swoje wcześniejsze badania – zwłaszcza te dotyczące twórczości Brunona Schulza. Natomiast prawie w ogóle nie widać w późniejszych publikacjach śladów kontynuowania badań będących przedmiotem dysertacji doktorskiej (*Chaos a literatura – na przykładzie prozy polskiej drugiej połowy XX wieku*), poza trzema artykułami po części zapewne odwołującymi się do nieopublikowanej rozprawy. Nie jest to częsta sytuacja, ale też nie sposób rozstrzygnąć, który model kariery naukowej należy uznać za pożądany (i bardziej badawczo owocny): ciągłości zainteresowań gwarantujących osiągnięcie wysokiego stopnia specjalizacji, czy też zmiany zainteresowań, chroniącej przed popadnięciem w rutynę. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że od 2008 Habilitant jest zawodowo związany z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim (od 2016 – Akademia im. Jakuba z Paradyża), wydaje się, że wybór takich priorytetów badawczych był ze wszelkich miar słuszny.

Jako podstawowe osiągnięcie naukowe w przewodzie habilitacyjnym dr Arkadiusz Kalin wskazał książkę *Mit Ziemi Odzyskanych w literaturze. Postkolonialny przypadek Ziemi Lubuskiej* (Gorzów Wielkopolski 2019). Jest to obszerna rozprawa, licząca około 580 stron (bez uwzględnienia bibliografii oraz indeksu nazwisk), podzielona na dwie części.

Część pierwsza zatytułowana *Narracje kulturowe* składa się z 5 rozdziałów. Rozdział pierwszy został poświęcony charakterystyce krytyki postkolonialnej (i jej adaptacji w odniesieniu do kultury polskiej) jako wybranej metodologii, w ramach której zostały sformułowane główne hipotezy badawcze. Rozdział drugi zawiera objaśnienia historyczne i semantyczne dotyczące stosowanych w pracy nazw „geograficzno-ideologicznych”: Ziemie

Odzyskane, Kresy Wschodnie, Kresy Zachodnie, pojałtański Okcydent, pogranicza, peryferie. Szkoda, że pojęcie transgraniczności zostało tutaj tylko wymienione, choć Autor zwraca uwagę, że model kultury, którego sednem są praktyki i strategie cyrkulacji oraz wymiany, stał się po 1989 roku powszechny. Powróci ono w rozdziale poświęconym Zygmuntowi Trziszce, zawężone do indywidualnej strategii pisarskiej. Rozdział trzeci omawia inne, wcześniejsze narracje kolonialne, odnoszące się do ziem w rejonie Odry, przekonując, że mitologia odzyskania sięga „ideowymi korzeniami głębiej niż tylko do nacjonalistycznych projektów międzywojnia” (s. 108). Habilitant przybliży funkcjonujące w tradycji niemieckiej idee „niemieckiego Wschodu” ujmowanego na wzór Dzikiego Zachodu, koncepcje *Ostkolonisation* i *Lebensraum* oraz należącą do polskiej tradycji antyniemiecką ideę *Drang nach Osten* czy przeciwstawienie brutalnych Germanów i łagodnych Słowian. Tematem rozdziału czwartego jest geneza i dzieje politycznego mitu Ziemi Odzyskanych, do roku 1945 związanego z ideologią nacjonalistyczną. Autor przybliży składniki mitu – milenaryzm wpisany w ideę powrotu, kwestie sporów o historyczne ziemie Słowian, początki polskich dziejów, powieść piastowską, rolę Odry jako odwiecznej granicy, figurę Bolesława Chrobrego, a także znaczenie, jakie posiadały one w komunistycznej propagandzie. W rozdziale piątym dr Arkadiusz Kalin omawia i analizuje działania, służące kreowaniu Ziemi Lubuskiej jako odrębnego regionu geograficzno-historycznego, wraz z przypisaniem mu słowiańskich korzeni.

Część druga rozprawy, *Narracje literackie*, utrzymana w konwencji *case study*, poświęcona została literackim artykulacjom scharakteryzowanej w części pierwszej mitologii odzyskania. Autor we wstępie wyraźnie podkreśla, że jego ambicją nie było tworzenie historii literatury lubuskiej, zależało mu na prezentacji wybranych wątków związanych z mitologią Ziemi Odzyskanych.

Rozdział szósty zawiera próbę odpowiedzi na pytanie o powody, które zadecydowały o braku w kanonie powojennej kultury polskiej dzieła dokumentującego rozległe procesy społeczne i kulturowe, jakie zachodziły na Ziemach Odzyskanych po 1945. Autor wskazuje przede wszystkim na socrealistyczne i propagandowe uwikłanie tematyki osadniczej, ograniczenia cenzuralne, bagatelizowanie twórczości regionalnej. Do tej listy powodów należałoby także dodać, nie mający żadnych politycznych konotacji, a dokonujący się od początku lat 60. proces rosnącego zwątpienia w poznawcze możliwości literatury, a tym samym możliwość wielkiej epiki. Dalsze rozdziały tej części książki dra Arkadiusza Kalina zawierają omówienia reportaży na temat miejsc i miejscowości znajdujących się na Ziemi Lubuskiej, twórczości lubuskiej Eugeniusza Paukszty, prozy osadniczej autorów (Natalia Bukowiecka-Kruszona, Zdzisław Morawski), których popularność nie wykraczała poza granice regionu,

literackich przedstawień powojennego osadnictwa z perspektywy chłopskiej, prozy Zygmunta Trziszki i Janusza Olczaka jako przykładów korygowania mitu politycznego. Całość kończy rozdział poświęcony przemianom mitu Ziemi Odzyskanych, jakie zaszły w literaturze polskiej po 1989 roku.

Nie wchodząc w szczegóły poszczególnych interpretacji, chciałbym zauważyć kilka charakterystycznych zjawisk, widząc w nich ewidentne zalety ocenianej rozprawy. Po pierwsze, zacierają się w nich granice literatury, co wynika z lektury w perspektywie kulturowej, ale także wydaje się nieuchronne w przypadku omawiania piśmiennictwa o charakterze regionalnym. Wpływa na to również przyjęte przez Autora założenie ujmowania literatury jako przykładu realizacji mitu Ziemi Odzyskania. Po drugie, jakkolwiek nie było to przedmiotem zainteresowania Habilitanta, na podstawie omówionej twórczości dałoby się zrekonstruować zasady funkcjonowania, poetykę, podejmowane tematy, formy aktywności społecznej – charakterystyczne dla literatury regionalnej, w tym także kwestię aksjologii literackiej. Po trzecie, należy spojrzeć na rozprawę dra Arkadiusza Kalina jako przykład „możliwej historii literatury”, której projekt zawiera znany artykuł Ryszarda Nycza pod tym samym tytułem.

Podział rozprawy na dwie części pozwolił na zachowanie spójności w referowaniu poszczególnych składników mitu Ziemi Odzyskanych – terminologii, tradycji kolonialnej, mitologii politycznej. Pozwolił także ująć każdą z tych kwestii kompleksowo, w rozwiniętej i zwartej analizie. Podobnie rzecz się ma z częścią drugą, koncentrującą się już wyłącznie na literackich wcieleniach powojennej mitologii odzyskania. Interpretacje tu zawarte należy uznać za ilustrację zagadnień omawianych w części pierwszej (narracje literackie za przykład narracji kulturowych), zwłaszcza, że odczytaniu literatury (piśmiennictwa) towarzyszy przekonanie o jej ideologicznym i propagandowym podporządkowaniu. Niestety, ubocznym i nieuchronnym skutkiem takiej kompozycji rozprawy stały się powtórzenia ustaleń z części pierwszej, pojawiające się w części drugiej niepokojąco często, wśród nich znajdziemy nawet powtórzenie cytatu.

Za najważniejszą zaletę ocenianej rozprawy uważam szerokie, wieloaspektowe i kontekstowe przedstawienie genezy, składników, funkcji i konsekwencji istnienia mitu Ziemi Odzyskanych w powojennej Polsce, uzupełnione o swoiste „studium przypadku”, czyli charakterystykę wybranych form twórczości i dzieł literackich związanych z ukonstytuowanym wraz z mitologią odzyskania regionem Ziemi Lubuskiej. W efekcie powstała monografia określonego zagadnienia. Wymagało to uwzględnienia oraz uporządkowania istniejących już

ustaleń i opracowań jako bazy dla własnych koncepcji, ale także respektowania zasad naukowej argumentacji.

Rozprawa posiada jasno sformułowany problem i założenia badawcze. We *Wstępie* Habilitant deklaruje: „Mit Ziem Odzyskanych postrzegam jako projekt kolonizacyjny, przygotowywany ideowo długo przed rokiem 1945 w tzw. myśli zachodniej” (s. 13), będący konsekwencją sporu polskiego i niemieckiego nacjonalizmu, wytwarzającego pokrewne konstrukcje symboliczne. I dalej dodaje: „Mit Ziem Odzyskanych prezentuję jako zbiór wieloelementowy i wielokontekstowy. Wytworzył on cały kompleks symbolizacji.” (s. 13).

Także terminologia stosowana w rozprawie została przez Habilitanta szczegółowo omówiona i dobrana, wskazane zostały możliwe znaczenia, zapis, pochodzenie i nacechowanie poszczególnych terminów (Ziemie Odzyskane, Ziemia Lubuska, polski Dzik Zachód, Kresy Zachodnie, pojałtański Okcydent, pogranicza, peryferie itp.) Habilitant precyzuje również stosowaną metodologię, wskazuje ją już w podtytule rozprawy; rozdział pierwszy zawiera krytyczne omówienie koncepcji postkolonialnych, ich polską recepcję i adaptację (studia postzależnościowe). Szczegółowe omówienie teorii postkolonialnej odwołuje się do kanonicznych opracowań polskiej humanistyki w tym zakresie, analizuje stosowane pojęcia, wyodrębnia wątki myślowe i nurty badawcze, często polemicznie. Rozprawa przybliży również główne obszary kultury i tradycji polskiej poddawane postkolonialnej interpretacji. W opinii Habilitanta, wybór teorii postkolonialnej jako metody badawczej pozwolił uniknąć perspektywy etnocentrycznej. W konkretnych przypadkach perspektywa postkolonialna bywa uzupełniana lub zastępowana przez inne nurty i koncepcje teoretyczne mieszczące się w polu współczesnej refleksji teoretycznoliterackiej czy kulturowej, takie jak na przykład studia nad pamięcią (miejsca pamięci, pamięć kulturowa), idea wspólnoty wyobrażonej (Benedict Anderson), koncepcja historii powiązanej (*histoire croisee*), a zwłaszcza idee nowego regionalizmu, związane z koncepcjami pogranicza, transgraniczności, geopoetyki, geografii wyobrażonej, etc. , które ze względu na temat i zakres pracy wydają się równorzędne wobec perspektywy postkolonialnej. Warto podkreślić tę sprawność Autora rozprawy w posługiwaniu się konceptami i aparaturą pojęciową różnych metodologii badawczych współczesnej humanistyki.

Istotnym walorem pracy jest przedstawienie i gruntowne uzasadnienie postulatu uzupełnienia współczesnych analiz kultury polskiej w perspektywie postkolonialnej o komponent zachodni. Habilitant dowodzi, że oprócz rozważań dekonstruujących kolonizacyjną mitologię Kresów Wschodnich oraz analiz doświadczenia postzależnościowego, w polu widzenia rodzimego postkolonializmu powinna znaleźć się mitologia odzyskania, wpisana w

mit Ziemi Odzyskanych. Dotychczasowa słaba obecność tego kierunku refleksji postkolonialnej jest skutkiem wpisanego w sam mit tuszowania odrębności doświadczenia nowych mieszkańców na ziemiach poniemieckich, ale także, jak przekonuje Habilitant, odwołując się do hipotez Bohdana Jałowieckiego, dominacji w kształtowaniu kultury polskiej punktu widzenia i doświadczeń inteligencji z zaboru rosyjskiego. W ten sposób rozważania poświęcone kulturze Ziemi Odzyskanych dają się postrzegać jako przykład możliwej historii literatury, o czym już wcześniej wspominałem.

Krótko mówiąc, rozprawa dra Arkadiusza Kalina budzi podziw swoją objętością, zakresem poruszanych spraw, sprawnością w posługiwaniu się aparatem naukowym, bogactwem przywoływanych kontekstów, znajomością zjawisk z zakresu literatury, historii, teorii polityki, antropologii i innych dziedzin wiedzy. Świadczy o świetnej orientacji Habilitanta we współczesnych koncepcjach i teoriach badania literatury, teoretycznym zapleczu poszczególnych zwrotów w nauce, jednym słowem o jego badawczej dojrzałości.

Niezależnie od niewątpliwych zalet, jakie posiada oceniana rozprawa, wspomnieć także wypada o kilku kwestiach, które budzą wątpliwości lub zachęcają do dyskusji.

1/ Zastrzeżenia można sformułować wobec absolutyzowania samego mitu Ziemi Odzyskanych, który Habilitant traktuje niekiedy jako kluczowy, centralny, założycielski mit całego komunistycznego państwa. O ile w odniesieniu do ziem poniemieckich i form ich integracji tego rodzaju kwalifikacja nie budzi wątpliwości, o tyle w perspektywie całego państwa będzie ona zdecydowanie słabsza niż mitologia rewolucyjna, odwołująca się do innego zaplecza ideologicznego. Trudno też bez dyskusji i dodatkowych argumentów przyjąć stwierdzenie, że mit Ziemi Odzyskanych, stanowiąc ideę „konkurencyjną do komunizmu”, wpłynął „na ukształtowanie polskiej wersji >socjalizmu<” (s. 177). Ideologiczna inercja komunistów po Październiku świadczy o zwycięstwie prostego pragmatyzmu władzy, idea „socjalizmu z ludzką twarzą” wznosiła się nie tylko na nacjonalistycznym fundamencie (choćby idei samorządów robotniczych).

2/ Jednym z argumentów, mających wyjaśnić według Habilitanta brak znaczącej i mieszczącej się w kanonie literatury polskiej opowieści o zasiedlaniu nowych ziem po 1945 roku jest hipoteza, że w pamięci zbiorowej silniej utrwalają się doświadczenia utraty, traumy, nieszczęścia (a więc utrata Kresów Wschodnich) niż wspomnienia pozytywne, radosne, krzepiące. Stwierdza wprost: „utrata okazała się bardziej produktywna niż zysk” (s. 349). Pomijając fakt, że tego rodzaju uogólnienia znane są w literaturze od lat (według L. Tołstoja wszystkie szczęśliwe rodziny są do siebie podobne, to nieszczęśliwe stają się źródłem

opowieści), szkoda, że rozprawa nie odwołała się do tego nurtu w powszechnej refleksji nad pamięcią, który upomina się o „pamięć pozytywną”, nie opartą na przemocy i krzywdzie, projektującą przyszłość i upatrującą w tym działaniu remedium na narastające nacjonalizmy (np. A. Rigney, *Remembering Hope: Transnational activism beyond the traumatic*, “Memory Studies” 2018, vol. 11). Zmierzam do tego, że tego typu koncepcja studiów nad pamięcią, w powiązaniu z rozważaniami nad naturą i mechanizmami społecznego zapominania (np. P. Connerton, *Siedem rodzajów zapominania*, w: *(Kon)teksty pamięci. Antologia*, red. K. Kończal, Warszawa 2014) mogła stanowić interesujące uzupełnienie, a w niektórych aspektach alternatywę, dla postkolonialnej optyki analizowania fenomenu mitu Ziem Odzyskanych i jego literackich reprezentacji.

3/ Warto podkreślić, że od strony redakcyjnej rozprawa jest przygotowana poprawnie, tym bardziej zaskakują usterki i pomyłki o charakterze redakcyjnym. Na przykład na stronie 283 jako źródło cytatu tekst błędnie wskazuje *Traktat moralny* Czesława Miłosza, choć przypis, jak i sam cytat na stronie 157 prawidłowo odsyła do *Traktatu poetyckiego*. Przede wszystkim zaskakuje fakt, że indeks osobowy nie uwzględnia przypisów, co w przypadku tak obszernej i bogatej materiałowo publikacji stanowi istotne utrudnienie. Co gorsza można podejrzewać, że hasła indeksu nie są kompletne. Nie ma – to znów przykład – w indeksie nazwiska Mariana Falskiego, choć autor *Elementarza* został wymieniony w *Bibliografii* i w samym tekście rozprawy (na s. 464). Wątpię również, czy decyzja o rezygnacji z porządkowania listy publikacji umieszczonych w *Bibliografii* była uzasadniona; w konsekwencji czytelnik nieobeznany z tematem może przeoczyć fakt, że na przykład *Krótką historią pewnego żartu* Stefan Chwina jest dziełem literackim.

Podsumowując tę część recenzji, stwierdzam, że niezależnie od krytycznych uwag, przedstawiona do oceny rozprawa jest niezwykle wartościowa, przynosi szczegółowe, świadczące o znakomitym rozeznaniu w temacie, rozważania i analizy, stanowi przykład dojrzałej pracy badawczej, odwołującej się do różnych kontekstów. Uważam ją za osiągnięcie naukowe ważne dla wiedzy o kulturze polskiej okresu powojennego, ważne dla badań regionalistycznych, a także interesujące z perspektywy historii idei. Jestem przekonany, że w przyszłości stanie się ważnym punktem odniesienia dla przedsięwzięć o podobnym charakterze.

Omówienie pozostałego dorobku naukowego dra Arkadiusza Kalina zacząć należy od podkreślenia, że wcześniejsze prace Habilitanta związane z uzyskaniem stopnia naukowego zyskiwały uznanie i nagrody. Praca magisterska zdobyła II nagrodę w ogólnopolskim konkursie prac magisterskich im. Jana Józefa Lipskiego w 2001 roku, a rozprawa doktorska – wyróżnienie

w konkursie Fundacji im. Konrada i Marii Górskich, organizowanym przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu w 2009 roku.

Przechodząc do omówienia i oceny pozostałego dorobku naukowego powstałego po obronie doktoratu, chciałbym podkreślić, że jest to dorobek literaturoznawczy. Sytuuje on Autora przede wszystkim w kręgu badaczy zajmujących się problematyką regionalistyczną. Kolejne publikacje na ten temat, udział w konferencjach, artykuły w tomach wydawanych w ramach serii naukowej „Nowy regionalizm w badaniach literackich” dowodzą, że w tym kręgu badań naukowych dr Arkadiusz Kalin zajmuje ważną i ugruntowaną pozycję. W kontekście pracy na Akademii im. Jan z Paradyża i budowania relacji uczelni z otoczeniem społecznym takie zainteresowania są naturalne, a właściwie moim zdaniem pożądane. Zauważyć również trzeba, że artykuły ilustrujące regionalistyczne zainteresowania Habilitanta pozostają w związku z tematyką i zawartością recenzowanej rozprawy habilitacyjnej, świadcząc o wieloletniej pracy nad tą problematyką, o spójności i konsekwencji zainteresowań, rozwijanych w kolejnych wystąpieniach konferencyjnych, ale także w artykułach o bardziej popularnonaukowym charakterze. Instytucjonalnym potwierdzeniem aktywności dra Arkadiusza Kalina w tym obszarze badań naukowych był jego udział jako członka zespołu badawczego w projekcie naukowym *Nowy regionalizm w badaniach literackich* (lata 2012-2016), kierowanym przez prof. Elżbietę Rybicką z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prof. Małgorzatę Mikołajczak z Uniwersytetu Zielonogórskiego, subsydiowanym w ramach konkursu OPUS 5 przez Narodowe Centrum Nauki.

Osobny krąg zainteresowania dra Arkadiusza Kalina tworzy twórczość Brunona Schulza, a więc obszar wyjątkowo trudny badawczo ze względu na wielość możliwych perspektyw interpretacyjnych, liczbę i naukową klasę istniejących opracowań, składających się na międzynarodową schulzologię. Jakkolwiek rezultaty tych badawczych zainteresowań Habilitanta są skromniejsze ilościowo, to miejsca publikacji, uczestnictwo w międzynarodowych przedsięwzięciach Schulzowi poświęconych, świadczą o tym, że również w tym obszarze badań naukowych dr Arkadiusz Kalin zajmuje solidną pozycję.

Trzeci obszar zainteresowań, o którym należy wspomnieć, dokumentują publikacje dotyczące teorii literatury i współczesnych zjawisk medialnych. Nie jest ich dużo, natomiast potwierdzają one przekonanie, zrodzone podczas lektury rozprawy habilitacyjnej, o dużej świadomości teoretycznoliterackiej Habilitanta oraz orientacji we koncepcjach i doktrynach badawczych współczesnej humanistyki.

Tę wysoką ocenę da się również zastosować wobec aktywności dydaktycznej dra Arkadiusza Kalina.

Jako adiunkt zatrudniony od 2011 roku na Wydziale Humanistycznym Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża (od 2016 roku Akademii im. Jakuba z Paradyża) w Gorzowie Wielkopolskim prowadził różnorodne pod względem tematycznym zajęcia (historia literatury polskiej, poetyka, literatura europejska i światowa, teoria literatury, metodologia badań literackich, estetyka i krytyka literacka), realizowane na różnych stopniach akademickiej edukacji i na różnych kierunkach studiów. Jest także współautorem oryginalnego programu przedmiotu akademickiego „Literatura pogranicza” oferowanego studentom filologii germańskiej macierzystej uczelni, w jego ramach dodatkowo organizuje się wyjazdy studyjne, warsztaty dla studentów.

Uzupełnieniem działalności dydaktycznej dra Arkadiusza Kalina jest także jego aktywność organizacyjna i popularyzatorska. Jest członkiem Wydziałowego Zespołu ds. Programów Kształcenia, a także członkiem i współzałożycielem Pracowni Badań nad Literaturą i Czasopiśmiennictwem Pogranicza działającej na AJP w Gorzowie Wielkopolskim. Pracownia zajmuje się prowadzeniem badań, organizuje transgraniczną współpracę, podejmuje działania organizacyjne oraz integracyjne w środowisku naukowym, a także popularyzatorskie w regionie. Chciałbym mocno podkreślić wartość tego rodzaju aktywności. W połączeniu z publikacjami dotyczącymi kultury i tradycji kulturowych regionu posiadają one istotne znaczenie dla kształtowania tożsamości i świadomości historycznej społeczności lokalnej.

Zmierzam do konkluzji. Biorąc pod uwagę rozprawę habilitacyjną, pozostały dorobek naukowy Habilitanta, uwzględniając także jego aktywność w polskim życiu naukowym (udział w licznych konferencjach, redagowanie pism naukowych), pragnę stwierdzić, że dr Arkadiusz Kalin jest badaczem dojrzałym, samodzielnym, znawcą w zakresie swoich naukowych zainteresowań. Przedstawiona do oceny rozprawa *Mit Ziem Odzyskanych w literaturze. Postkolonialny przypadek Ziemi Lubuskiej* stanowi osiągnięcie naukowe o dużej i trwałej wartości, niezależnie od zgłoszonych przeze mnie uwag, i wraz innymi osiągnięciami – naukowymi, dydaktycznymi, organizacyjnymi, popularyzatorskimi – w pełni zasługuje na to, aby stać się podstawą zakończonego sukcesem postępowania habilitacyjnego, dlatego wnoszę o dopuszczenie dra Arkadiusza Kalina do dalszych etapów postępowania.

